

En unik museumsmand: Þórður Tómasson (1921–2022)

Skógar Museets grundlægger og livslange legendariske kurator

LISE GJEDSSØ BERTELSEN, GUÐMUNDUR ÓLAFSSON
OG MJÖLL SNÆSDÓTTIR

Indledning

Skógar Museet (Skógasafn), 155 km sydøst for Reykjavík, 30 km nordvest for Vík og beliggende umiddelbart ved ringvej 1, er først og fremmest et kulturhistorisk lokalmuseum og arkiv for de tidligere Rangárvallasýsla og Vestur-Skaftafellssýsla, som i dag er en del af regionen Sydlandet (Suðurland) i det sydvestlige Island (jf. <https://www.skogasafn.is/>).

Museet i det storslåede landskab består i dag af tre afdelinger, A, B og C, jf. nedenstående oversigtstegning (fig. 1):

- A) Den ældste afdeling, et kulturhistorisk lokalmuseum og arkiv i museumsbygningen, som åbnede i 1955 og blev udbygget i 1990–1995 og i 2017. Her ses mange genstande fra vikingetid og op til vore dage fra lokalområdet vedrørende landbrug, fiskeri, dagligliv på gårdene og naturhistorie, alt som giver indblik i “det gamle Island”. Landbrugssektionens genstande afspejler gårdenes subsistensøkonomi, hvilket vil sige, at produktion hovedsagelig gik til familiernes eget private forbrug, så man kunne overleve. Her er dagligdags husholdningsartikler, ting fra kvæghold, redskaber

Bertelsen, Lise Gjedssø, Guðmundur Ólafsson og Mjöll Snæsdóttir. 2023.
En unik museumsmand: Þórður Tómasson (1921–2022) – Skógar Museets
grundlægger og livslange legendariske kurator.
Scripta Islandica 73: 77–84.

© Lise Gjedssø Bertelsen, Guðmundur Ólafsson og Mjöll Snæsdóttir (CC BY)
DOI: 10.33063/diva-500716

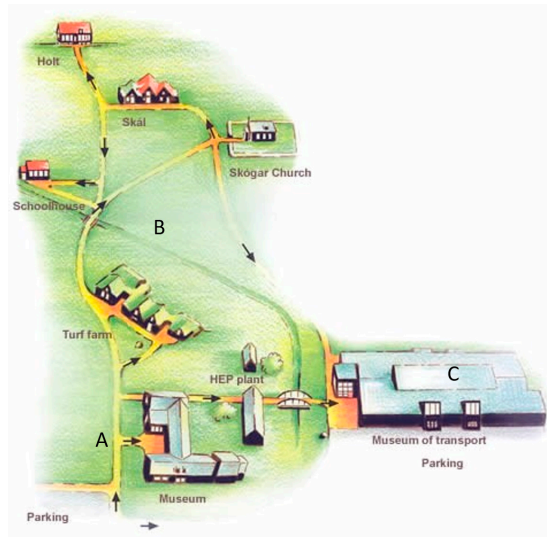

Fig. 1. Oversigtstegning over Skógar Museets tre afdelinger A, B og C. Gengivet med tilladelse fra Skógar Museum. Jf. <https://skogasafn.is/>

til bearbejdning af fårenes uld, rideudstyr osv. Og her er smukke håndarbejder som vævninger, træskærerarbejder og metalarbejder udført af både mænd og kvinder. I fiskerisektionen vises genstande relateret til fiskeri langs Islands sydkyst, der er sandet og derfor ikke har nogen ordentlig havn. Fiskerbåde her skulle derfor lastes og søsættes fra stranden, der ligger åben for Nordatlantens ofte barske bølger. Centralt i sektionen står den otte-årede fiskerbåd Pétursey, bygget i 1855 og i brug indtil 1946. Her findes også en privatsamlers udstoppeede fugle og dyr, æg, nogle planter mm.

- B) Et frilandsmuseum påbegyndt 1968, som indeholder eksempler på flere perioder af islandsk arkitekturhistorie. Frilandsmuseet fordeler sig over et meget stort areal. Her er for eksempel tørvegården, en islandsk byggestil med rod helt tilbage i den traditionelle islandsk byggestil fra 800-tallet, en opbevaringskule fra Varmahlíð undir Eyjafjöllum, bygget af Þórður Tómassons oldefar ca. 1840, et skolehus typisk for islandsk landskoler fra 1900-tallets begyndelse og en kirke, sidstnævnte vil blive omtalt nærmere nedenfor. Der ses også et lille vandkraftværk, som viser, hvorledes man i begyndelsen af 1900-tallet udnyttede vandkraft til at generere elektricitet. På vej over til transportmuseet står et spær fra den bro, som blev bygget

1921 over gletsjerfloden Jökulsá, Sólheimasandur. Alle bygningerne er blevet bragt til frilandsmuseet fra forskellige steder i Rangárvallasýsla og Vestur-Skaftafellssýsla og rekonstrueret i Skógar.

- C) Den yngste afdeling, et transportmuseum, åbnet den 20. juli 2002 i en ny stor udstillingshal. Her fokuseres på hestes og færgers rolle for transport indenlands, før veje og broer kom til, og på den senere udvikling inden for transport og teknologi i 1800 og 1900 årene. Her er cafeteria og museumsshop.

Þórður Tómasson og Skógar Museum

Museet blev grundlagt 1. december 1949 og holdt i starten mere beskedent til i et lokale på Skógar kostskole. Initiativtager til og ildsjæl bag museets oprettelse var Þórður Tómasson, der lige siden og frem til sin tilbagetrækning i 2013 i en alder af 92 år var museets utrættelige kurator. Han var en pioner, der elskede sit arbejde, ingen tvivl om det, og derudaf udsprang hans enestående formidlingsevne. Igennem alle årene havde Þórður indsamlet et stort antal genstande af arkæologisk, historisk, kulturel og naturhistorisk interesse, registreret og dokumenteret fortidens spor, rekognosceret samt kortlagt fund og anlæg i landskabet som for eksempel bopladser, bygninger, grave etc., og den lærde mand udi islandsk folkelig kultur udvekslede sin store viden med fagfolk på ikke mindst Islands Nationalmuseum (Þjóðminjasafn Íslands).

Þórður skrev bøger og artikler om især landbobefolkningens kultur (dens håndværk, digtning, musik, dragter mm.), fiskeriet langs den sandede kystlinje og fortidsminder i lokalområdet. Og efter sin tilbagetrækning som kurator tog hans forfatterskab ekstra fart, ligesom han holdt kontakt til museet. Det var således også Þórður, der først havde lagt mærke til ruinerne af Stóraborg anlægget tæt ved havet ud for Skógar.

Stóraborg undir Eyjafjöllum i Rangárvallasýsla var en mellemstor gård, der havde været i kontinuerlig anvendelse fra vikingetid/tidlig middelalder og næsten op til vor tid. Til gården hørte kirke og kirkegård, sidstnævnte med i hvert fald 150 grave. Men Atlanterhavet tæt på placeringen åd sig gradvist ind i landet, og derfor måtte gården omkring 1840 flyttes ca. 900 m længere ind i landet bort fra havet. Denne nye Stóraborg gård er ikke i drift længere, men det var den, da udgravningerne stod på. Selve højen, hvorpå den ældste Stóraborg gård med kirke og kirkegård lå, er i dag delvist ødelagt af havet og dækket af sand.

Fig. 2. Þórður Tómasson i Skógar kirke. Foto: Óli Haukur Valtýsson (2013). Gen-givet med tilladelse fra fotografen.

Det oprindelige Stóraborg anlæg blev genstand for en af Islands Nationalmuseums største og længst varende udgravninger, som løb af stablen hver sommer i årene 1978–1990 under ledelse af arkæolog Mjöll Snæsdóttir i kapløb med tiden. Stor viden om det gamle anlæg blev herigennem erhvervet i form af optagne genstande og dokumentation, der alt sammen blev formidlet i bøger, artikler mm. Islands Nationalmuseum viste resultaterne af de arkæologiske undergravninger ved en særudstilling i museets *Bogasalur* i månederne juli–november 1991. Og at Þórðurs interesse for Stóraborg var stærk blev ikke mindst understreget 2021, da der blev udgivet en bog bestående af en samling af hans artikler gennem tiderne om netop Stóraborg i anledning af hans 100-års fødselsdag, jf. Kilder sidst i artiklen.

En af de mest berømte genstande, som udgravningerne af Stóraborg frembragte, er en maske af træ, der giver et spændende indblik i fortiden (fig. 3). Masken er i dag i permanent udstilling på Islands Nationalmuseum. Den er groft udskåret og ikke så forfærdelig gammel, eftersom den stammer fra et jordlag i udgravningsfeltet fra 1600-årene. Den giver et indblik i en tabt idéverden, og få genstande har skabt så stor interesse og appelleret så voldsomt til menneskers fantasi som den. Masken er 35 cm høj, 19,5 cm bred og 4 cm tyk. Dens overside er flad, og den smalner til nedefter. Der er boret to huller til øjnene, og der er lavet et større hul til munden. Næsen

Fig. 3. Masken fra Stóraborg. Foto: Þjóðminjasafn Íslands.

er kluntet og flad. Der er et mindre hul i panden og et ude ved kanten ved venstre øjenhule. Der sidder seks søm af jern i masken fordelt på sider, top og hage, de har formentligt været til fastgørelse af hår og skæg eller andet, så masken kunne bæres foran ansigtet. Masken er unik.

Det er uvist, hvad masken har været anvendt til, men forskellige tolkningsforslag angående dens brug er fremsat gennem tiden. Var den måske et stykke legetøj til børn (den er fra jordlag fra samme tid som en charmerende lille dukke udskåret i træ)? Havde den muligvis været anvendt i forbindelse med lege og danse? Eller havde den måske været brugt som del af gammelt julespil til ære for Sankt Nicolaus (Nikolaj) (Heilagur Nikulás), hvor den eventuelt kan have været del af udklædning til en af denne helgens ledsagere? Og her kan det fremhæves, at Skógar Kirke (Skógakirkja) fra sin tidligste tid netop var indviet til den katolske helgen Sankt Nicolaus. Han var biskop i 300-tallet i byen Myra i det daværende Lykien i Lilleasien, det nuværende Tyrkiet.

Den hellige Nicolaus ledsagedes nemlig af en gruppe figurer, der fulgtes med ham igennem de områder, der tidligere havde tilhørt det katolske Romerske Rige samt de lande, som var blevet påvirket kulturelt af kristendommen. Hvor den venlige julegavebringer Sankt Nicolaus uddelte gaver til artige børn, truede hans "mørke" ledsagefigur og modstykke med at straffe ulydige børn. I Tyskland hedder denne truende ledsagefigur til Sankt

Nicolaus Knecht Ruprecht, i Østrig Krampus, i Holland og Flandern Zwarte Piet eller Black Pete og i Schweiz Schmutzli (*Schmutz* = snavs). Men uanset hvad maskens brug har været, er den en af Stóraborgs skatte.

Masken har i *Sarpur*-databasen (kulturhistorisk database for genstande i islandske museer) registreringsnummeret 1980-121-379 (<https://www.sarpur.is/Adfang.aspx?AdfangID=469750>).

Þórður Tómasson af bondeslægt

Þórður var af bondefamilie. Han blev født den 28. april 1921 på en gård i Vallnatún et stykke vest fra Skógar. Hans forældre var Kristín Magnúsdóttir og Tómas Þórðarson; de var fire børn i familien. Allerede som stor dreng begyndte Þórður at samle på redskaber og genstande, som blev brugt af bønderne. Han var som tidligere nævnt primus motor i skabelsen af museet i 1949 og tog ansvar herfor, hvorfor han i 1959, da samlingerne blev flyttet fra skolen til den ny museumsbygning (A), blev udnævnt til kurator. Þórður var tillige organist ved to kirker. I 1997 fik han tildelt æresdoktorgraden ved det Filosofisk Fakultet ved Islands Universitet (Heimspékideild Háskóla Íslands) for sit bidrag til forskning i offentlighedens tjeneste, og vi mindes denne festlige dag med glæde, for ingen kunne have fortjent denne hæder bedre end ham. Men Þórður var en beskeden mand, og han havde sagt, at han var taknemmelig for at være blevet udnævnt til æresdoktor, men at han ikke skulle have selve doktorringen, den fingerring, som en person, der har erhvervet sig doktorgraden, har ret til at bære, for, som han sagde, så var han ikke akademiker med en disputats bag sig.

Året efter i 1998 blev den nye nuværende Skógar Kirke på Skógar frilandsmuseum indviet søndag den 14. juni ved en stor højtidelighed med tilstedeværelse af Islands øverste gejstlige og mange politikere. Og Vorherre sendte den dag sit smukkeste solskin ned over Skógar undir Eyjafjöllum. Þórður og VIP'erne sad inde i den lille kirke under ceremonien, vi andre sad på tunet udenfor og fulgte med i gudstjenesten over højtalere. Om aftenen var der stor fest på Hótel Edda Skógar, hvorunder Nationalmuseets direktør Þór Magnússon overrakte Þórður doktorringen med "lidt forsinkelse", for nu skulle han have den! Kirken er tegnet af arkitekt Hjörleifur Stefánsson. Den første kirke blev bygget omkring 1100 AD. Kirken var lige som i dag indviet

til Sankt Nicolaus, skytshelgen for blandt andet skippere og fiskere, og den helgen, der især anråbes om hjælp af mennesker i nød på havet.

I de første århundreder var Skógar Kirke velhavende, men efter reformationen i 1550 gik det tilbage, og den sidste kirke i Skógar var en beskeden trækirke, bygget i midten af 1800-tallet og nedrevet i 1890. Den udvendige struktur af kirken af i dag er ny, mens det meste af det indvendige inventar er gammelt og indsamlet af Þórður igennem mange år fra omkring tyve nedlagte eller ombyggede kirker. Altertavlen fra 1700-tallet stammer således fra den gamle Ásólfsskáli Kirke (Ásólfsskálakirkja i Ásólfsskáli i Rangárvallasýsla), hvortil den tidligere var kommet fra Holts Kirke (Holtskirkja) et stykke vest fra Skógar. På tavlens midterparti ses den sidste nadver og på fløjene henholdsvis et billede af korsfæstelsen og henholdsvis et billede af opstandelsen. Altertavlen er en af Skógar Kirkes dyrebare skatte. Kirkeinventaret stammer især fra 1600- og 1700-årene. En stor dørsten fra udgravningen af Stóraborg ligger i dag som den første af trædestenene i gangen op til Skógar Kirkes indgangsdør. Forskellige religiøse ceremonier finder sted hvert år i kirken, som er ikke-konfessionel og byder alle kristne ceremonier velkomne.

Þórður Tómassons betydning for Islands kulturarv og Skógar museets eksistens

Þórðurs viden om islandsk kultur og folkløse var legendarisk, han skrev mange artikler og bøger og var en enestående formidler på museet, hvor han som oftest afsluttede en rundvisning med at spille på kirkens orgel eller museets harmonium samtidig med, at gæsterne sang. Þórðurs livsværk og arv til eftertiden er museet, uden ham havde der ikke været noget Skógasafn. Þórður boede sammen med sin søster Guðrún og hendes mand Magnús, og vi har nydt godt af deres gæstfrihed, ligesom Magnús gennem årene ydede en stor indsats for museet ved at bygge og reparere de gamle tørvehuse.

Þórður Tómasson døde den 27. januar 2022 og er blevet begravet på kirkegården ved Ásólfsskáli undir Vestur-Eyjafjöllum, hvorfra altertavlen til perlen i hans frilandsmuseum Sankt Nicolaus' Kirke i Skógar oprindeligt kom.

Æret være hans minde.

Kilder

- Guðmundur Ólafsson, 1990: Jólakötturinn og uppruni hans. I: *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1989*. S. 111–120. Reykjavík: Hið íslenska fornleifafélag.
- Guðmundur Ólafsson, 2017: Grimán frá Stóruborg. *Þjóðminjasafn Íslands. Gripur mánaðarins: Janúar 2017*. <https://www.thjodminjasafn.is/syningar-vidburdir/adrar-syningar/gripur-manadarins/griman-fra-storuborg>
- Gunnell, Terry, 1995: *The Origins of Drama in Scandinavia*. Cambridge: D. S. Brewer.
- Jón Árnason, 1954. *Íslenskar þjóðsögur og ævintýri* I. Reykjavík: Bókaútgáfan Þjóðsaga.
- Jón Samsonarson, 1964: *Kvæði og dansleikir* I. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- Mjöll Snæsdóttir, 1990: Andlitsmynd frá Stóruborg undir Eyjafjöllum. I: Heimir Pálsson, Jónas Kristjánsson, Njórður P. Njarðvík og Sigríður Th. Erlendsdóttir (red.), *Yrkja – Afmælisrit til Vigdísar Finnbogadóttur 15. apríl 1990*. S. 169–171. Reykjavík: Iðunn.
- Mjöll Snæsdóttir, 1991: *Stóra-Borg. Fornleifarannsókn 1978–1990. Sýningaraskrá*. Reykjavík: Þjóðminjasafn Íslands.
- Mjöll Snæsdóttir, 1994: Stóraborg. I: Árni Björnsson (red.), *Gersemar og þarfaping. Úr 130 ára sögu Þjóðminjasafns Íslands*. S. 246–247. Reykjavík: Þjóðminjasafn Íslands – Hið Íslenska bókmenntafélag.
- Mjöll Snæsdóttir, Þórður Tómasson og Anne Cotterill, 1991: *Stóra-Borg, fornleifarannsókn 1978–1990. Sýning í Bogasal Þjóðminjasafns Íslands júlít–nóvember 1991*. Reykjavík: Þjóðminjasafn Íslands.
- Vigdís Finnbogadóttir, 2013: „Ég er ekki hreykinn, en ég er ánægður.“ Rannsókn á lífi Þórðar Tómassonar og Byggðasafninu í Skógum. Lokaverkefni til BA-gráðu í þjóðfræði. Félagsvísindasvið Háskóla Íslands, Félags- og mannvísindadeild.
- Þórður Tómasson, 2021: *Stóraborg. Staður mannlífs og menningar*. Selfoss: Bókaútgáfan Sæmundur.

Lise Gjedssø Bertelsen

Marie Curie Research Fellow 2012–2014

Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet

ORCID iD 0000-0002-5719-5481

Guðmundur Ólafsson

Þjóðminjasafn Íslands

ORCID iD 0000-0001-6284-3773

Mjöll Snæsdóttir

Fornleifastofnun Íslands

ORCID iD 0000-0002-0884-7973